

TARSOLYLEMEZEK A HONFOGLALÓ ELIT KINCSEI

KIÁLLÍTÁSI KATALÓGUS

MAGYAR
NEMZETI
MÚZEUM

2022

TARSOLYLEMEZEK A HONFOGLALÓ ELIT KINCSEI

KIÁLLÍTÁSI KATALÓGUS

Szerkesztette dr. Virágos Gábor

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
Budapest, 2022

A KATALÓGUS SZERZŐI: Berta Norbert (B. N.)
Bollók Ádám (B. Á.)
Fülöp Réka (F. R.)
Füredi Ágnes (F. Á.)
Illés-Muszka Andrea (I. M. A.)
Major Péter (M. P.)
Révész László (R. L.)
Türk Attila (T. A.)

OLVASÓSZERKESZTŐ: Böröczki Tamás

KÖTETTERV, TÖRDELÉS: Hegyi Béla

FOTÓ: Duong Li Eszter

FELELŐS KIADÓ: L. Simon László,
a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója

NYOMDA: Gelbert Eco Print Kft.
Felelős vezető: Gellér Róbert ügyvezető

ISBN 978-615-5978-61-6

TANULMÁNYOK

Révész László

A honfoglalók tarsolydíszjeinek történeti kontextusa:
a magyarok története a keresztény királyság megalapításáig ————— 007

**Türk Attila, Füredi Ágnes, Tatyjana B. Nyikityina,
Strohmayr Ádám, Lezsák Gabriella,
Gáll Erwin, Harangi Flórián**

Tarsolylemezek és szegélyveretes tarsolyok Kelet-Európa
kora középkori régészeti hagyatékában ————— 014

Bollók Ádám

A tarsolydíszek mint a magyar honfoglalás kori díszítőművészet
kiemelkedő alkotásai ————— 023

Berta Norbert, Major Péter

Két szenzációs új lelet Páty-Malom-dűlő lelőhelyről ————— 030

LELŐHELYEK

Páty-Malom-dűlő ————— 039

Kenézlő-Fazekaszug I. temető ————— 045

Tiszaeszlár-Bashalom I-II. temető ————— 057

Karos-Eperjesszög ————— 063

Eperjeske ————— 087

Tiszabездéd-Harangláb-dűlő ————— 093

Szakirodalom

Szakirodalom ————— 132

Rövidítésjegyzék ————— 135

KATALÓGUS

1.	Páty-Malom-dűlő, 170. sír	040
2.	Páty-Malom-dűlő, 184. sír	042
3.	Kenézlő-Fazekaszug I. temető 14. sír	046
4.	Kenézlő-Fazekaszug II. temető 28. sír	048
5.	Tuzsér-Boszorkányhegy 6. sír	050
6.	Izsák-Balázspuszta	052
7.	Besenyőtelek-Szőrhát	054
8.	Tiszaeszlár-Bashalom I. temető 10. sír	058
9.	Tiszanána-Cseh-tanya 1. sír	060
10.	Karos-Eperjesszög II. temető 52. sír	064
11.	Perbete 3. sír	066
12.	Rakamaz-Strázsadomb A sír	068
13.	Tarcal-Rimai-dűlő	070
14.	Karos-Eperjesszög II. temető 29. sír	072
15.	ismeretlen lelőhely, másodlagos találási helye: Báránd	074
16.	Kiskunfélegyháza-Radnóti Miklós u. 48.	076
17.	Kenézlő-Fazekaszug I. temető 3. sír	078
18.	Galgóc	080
19.	Bana-Ördögásta hegy	082
20.	Szolyva	084
21.	Eperjeske 2. sír	088
22.	Bodrogvécs	090
23.	Tiszabездéd-Harangláb-dűlő 8. sír	094
24.	Bugyi-Felsővány 2. sír	096
25.	Eperjeske 3. sír	098
26.	Dunavecse-Fehéregyháza	100
27.	Túrkeve-Ecsegpuszta, Bokros-halom	102
28.	Szolnok-Strázsahalom	104
29.	Budapest-Farkasrét	106
30.	Karos-Eperjesszög II. temető 41. sír	108
31.	Karos-Eperjesszög II. temető 11. sír	110
32.	Tiszaeszlár-Bashalom II. temető 13. sír	112
33.	Tiszavasvári-Nagy-Gyepáros 16. sír	114
34.	Újfehértó-Micskepuszta, Tálás-dűlő	116
35.	Bodrogszerdahely-Bálványhegy 3. sír	118
36.	Karos-Eperjesszög II. temető 61. sír	120
37.	Túrkeve környéke	122
38.	Karos-Eperjesszög I. temető, 9. sír	124
39.	Tiszabездéd-Harangláb-dűlő 8. sír	126
40.	Sárbogárd-Tringer-tanya 33. sír	128

TÜRK ATTILA, FÜREDI ÁGNES,
TATYJANA B. NYIKITYINA, STROHMAYER ÁDÁM,
M. LEZSÁK GABRIELLA, GÁLL ERWIN,
HARANGI FLÓRIÁN

TARSOLYLEMEZEK ÉS SZEGÉLYVERETES TARSOLYOK KELET-EURÓPA KORA KÖZÉPKORI RÉGÉSZETI HAGYATÉKÁBAN

Bevezetés

Eurázsia népei körében a vaskortól kezdődően ismert az övön viselt tarsoly viselésének szokása, főként a nomádok körében. A Kárpát-medence 10. századi, honfoglalás kori hagyatékának különösen emblemikus leletei a veretekkel vagy lemezzel díszített tarsolyok, melyek eddig döntő többségükben a Dunától keletre kerültek elő. Az övön viselt bőrtarsoly főként a korabeli férfitemetkezések mellélete, melyben a mindennapi élet során használt kisebb tárgyakat, elsősorban a tűzgyújtáshoz használt eszközöket tárolták. A tarsolyok teljes fedőlapját beborító lemezek viselésének szokása már az új hazába költözött magyarok szállásterületén alakult ki, feltehetően a kalandozó hadjáratok biztosította nemesfémbőségnek köszönhetően. Az utóbbi évek régészeti kutatásai eredményeként ugyanakkor a Kárpátoktól keletre, Kelet-Európa kora középkori régészeti hagyatékában is egyre nagyobb számban kerül elő ez a tárgytypus. A Kárpát-medencei honfoglalás kori hagyatékban pedig egy újabb, keleti eredetű variánsuk bukkant fel, melynél a szájrészt bronz- vagy vascsövecskével merevítették, illetve zárták. Egyre több jel utal tehát arra, hogy a honfoglaló magyarok 895 után nem szakadtak el korábbi kelet-európai kapcsolatrendszerüktől, hanem a 10. század derekáig megőrizték azt egészen az Urál (volgai bolgár karavánok) és a Kaukázus (Selyemút) vidékéig.

Jóllehet a régészeti szakirodalom itthon és külföldön is egyaránt gyakran foglalkozott a díszített tarsolyokkal, a tárgytypus az új adatok fényében megérett egy újabb áttekin-
tésre. A kelet-európai példányokat a régészeti kutatás hosszú ideig a honfoglalás kori lemezek előképének tekintette, ám az utóbbi időben azok jelentős részének egyidejűsége, sőt későbbi időrendje látszik bizonyítottnak. Tanulmányunkban a kelet-európai lemezes és szegélyveretes tarsolyokról nyújtunk egy rövid és adatcentrikus áttekintést.

Lelőhelyhez köthető kelet-európai tarsolylemezek

A Kárpátoktól keletre hosszú ideig csak a Veszelovék tanyájánál 1957-ben, a 19. áldozati leletegyüttesből előkerült ezüst tarsolylemezt ismertük, melyet sokáig a honfoglalás kori tarsolylemezek keleti előképeként tartott számon a kutatás. A tárgytypus legnagyobb számban a Kárpátoktól keletre azóta is a Volga középső folyásának térségében, a Vetluga–Vjatka folyóközben elterülő Mariföld területén került elő. A Veszelovék tanyája lelőhelyről az 5. sírból és a 19. áldozati gödörből, továbbá az anatkaszinski temető 7. temetkezéséből, valamint Ruszenyiha 8. áldozati leletegyüttesből ismerünk különböző megtartású és formai kivitelű ezüstlemezes tarsolyokat. Ötödik tarsolylemezként ugyanezen régióhoz sorolható a Krasznogorszkij 8. sírből 2019-ben előkerült legfrissebb lelet is.

Veszelovék tanyája 19. áldozati leletegyüttes
(Oroszország, Mari Köztársaság)

A Vetluga folyóhoz közel feltárt, őscseremiszként (9–12. század) meghatározott temetőben előkerült tarsolylemezről sokáig csak az ásatási dokumentációban található fekete-fehér fotó volt elérhető. Az ennek átrajzolására és a korábbi leírásokra támaszkodva készült rekonstrukciók azonban számos apró hibát tartalmaztak. A tárgyat két ágaskodó oroszlán által „örzött”, felül szétbomló indás-leveles ornamentika díszítette, mely kompozíció némi hasonlóságot mutat a tiszabezdédi tarsolylemezőnkkel. Fodor István előbb etelközi magyar mester által készített keleti előzménynek, majd 2009-ben már 10. századi magyar exportterméknek tartotta az említett Veszelovék tanyája, 19. áldozati leletegyüttes leletét. Kései dolgozataiban ugyanis már a teljes temető kontextusát is figyelembe vette a tárgy kormeghatározásánál (10. század vége – 11. század eleje). A korábbi leírások alapján digitális rekonstrukció is készült erről a lemezről, melyen aranyozott háttérrel ábrázolták azt. Végül 2020-ban Tatyjana B. Nyikityina

régész Joskar Olában megtalálta a harminc éve elveszettnek hitt lelet maradványait, melyek ekkor már sajnos mindössze csak apró lemezdarabok voltak. Az ezeken elvégzett anyagösszetételi vizsgálatok azonban nem mutatták az egykori aranyozás nyomát (a tűzi-aranyozáshoz használt higanyét sem), melyre korábbi munkáiban Fodor István és Erdélyi István is hivatkozott. A lelet legközelebbi formai és díszítésbeli párhuzama, a Ruszenyiha falu mellett 2011-ben előkerült tarsolylemez szintén aranyozás nélkül készült, ezért ma úgy véljük, hogy eredetileg a Veszelovék tanyája 19. áldozati leletegyüttes lemezének háttérét sem aranyozták. A fenti megfontolások alapján készítette el 2021-ben Sipos Szabolcs ötvös a tárgyalt tarsolylemez eddigi leghitelesebb másolatát.

Számos elemzés etelközi tarsolylemezként emlegeti ezt a tárgyat, azonban a Nyizsnij-Novgorod és Kazany közti Volga-szakasztól jóval északabbra fekvő cseremiszföldi lelőhely valójában igen távol esik az Etelközként valószínűsíthető területtől, melyet ma a Dnyeper és a Dnyeszter folyók közötti Szubbotci régészeti leletkörral azonosít a kutatás.

A Veszelovék tanyáján előkerült tarsolylemez friss rekonstrukciója/replikája, az új anyagvizsgálati eredmények alapján a háttér aranyozása nélkül (Sipos Szabolcs munkája és felvétele)

A ruszenyihai tarsolylemez töredéke (Nyikityina 2013 nyomán)

Ruszenyiha 8. áldozati leletegyüttes (*Oroszország, Mari Köztársaság*)

A ruszenyihai lelet is a Vetluga folyó közelében fekszik, és szintén egy őscse-remisz temető áldozati leletegyüttesében került elő. A bőrtarsolyt díszítő, feltűnően vékony ruszenyihai „tarsolylemeznek”, ezüsthóliának csupán az alsó felét sikerült megmenteni, melyen jól kivehető a két ágaskodó oroszlán alakja a veszelovói lemezen megfigyelhetővel azonos pózban. A két állat között azonban az indás-leveles motívum helyett itt egy dupla gyöngyosorral tagolt fémszalag látható a lemez hossz tengelyében. A leletet Magyarországon értékelő Fodor István ezt a mintát a lemez alatt futó tarsolyzáró szíj jelzésének vélte. Hasonló megoldás figyelhető meg egyébként a svédországi birkai temető 819. sírjában, a bajanovói 279. sírban, vagy akár az eperjeskei 3. sírban talált leleteken is. A ruszenyihai lemez hiányzó felső részén azonban ez a mintaelem akár a lemez felső harmadában elágazva is folytatódhatott. Arany, illetve az aranyozásra utaló higany itt sem mutatkozott a felületen.

Készítéstechnikai szempontból is érdemes figyelmet szentelni ennek a tárgynak, ugyanis a lemez vékonysága alapján az orosz szakirodalomban gyakran feltűnik a „lemez” helyett a „fólia” meghatározás. A terminológiai megkülönböztetés az eltérő lemez kialakítás miatt ötvöstechnikai és előállítási szempontból is indokoltnak tűnik. A különböző lemezvastagságoknál ugyanis alapvetően másként viselkedik az alapanyag, és más technikai megoldások alkalmazhatók a díszítésben.

Krasznogorszkij 8. sír (*Oroszország, Mari Köztársaság*)

A krasznogorszkiji temető az Iletyi folyó jobb partján fekszik. A jelenleg 13 síros temető feltárása 2018-ban kezdődött. A 8. számú, hamvasztásos sír gödrének északnyugati sarkában, prémebe csavarva női ékszerek és egy teljes bőrtarsoly került elő, melynek fedlapját aranyozott háttérű, poncolással kialakított ezüstlemez díszítette. A tarsoly teljes táskarésze is páratlan épségben maradt fenn, bár a kiszáradás miatt jelentősen deformálódott. Jelenleg mintegy 25%-kal kisebb, mint a tarsolylemez: a bőrtáska magassága 8,3 cm, szélessége 6,5–7,5 cm, míg a lemez magassága 10,8 cm, szélessége 9–10,3 cm.

A félgömbfejű ezüstszegecsekkel felszerelt tarsolylemez kidolgozása rajz- és ötvöstechnikai szempontból egyaránt igen egyszerűnek mondható. A növényi és állati mintaelemeket határoló kontúrvonalakon belül csupán néhány vonalat, pontot és ferde sraffozást használt a mester, de plasztikai megoldásokkal (a háttér mélyebbre kalapálása, esetleg egyes mintaelemek domborítással történő kiemelése) egyáltalán nem élt, helyette az üres háttér tűziaranyozásával kaptak optikai hangsúlyt az állatalakok.

A lemez alapanyaga ezüstalapú ötvözet, igen magas réztartalommal (46,7% ezüst, 38,2% réz, valamint 8,3% cink és 2,9% ólom). Megfigyelhető volt, hogy a lemez hátoldalára egy vékony, hártyszerű anyagréteget rögzítettek ragasztással. Ennek az anyagnak a leválasztására nem nyílt lehetőség, de a mikroszkópos felvételek alapján ragasztóval átitatott nemezmaradványként azonosítható. Az ily módon felragasztott nemezt minden valószínűség szerint a vékony ezüstlemez megerősítése érdekében alkalmazták. A fedlap egyrétegű, lenből vagy kenderből készült, vászonkötésű textilből állt. A feltehetően egykoron is színezetlen vászon széléit hozzávarrt bőrrel szeg-

A ruszenyihai tarsolylemez rekonstrukciós rajza

A Krasznogorszkij 8. (hamvasztásos) sír tarsolylemeze

A panovói 2. sírban megmaradt bőr tarsolyszerkezet részlete (záródása)

A panovói 2. sírban megmaradt bőr tarsolyszerkezet

ték. Ennekelsődleges szerepe az lehetett, hogy a laza szövésű textilt szilárdabbá tegye azon az íves vonalon, ahol a szegecsekkel a tarsoly fedlapjához rögzítették a tarsolylemezt. A vászon fedlap hátoldalán, azaz a tarsoly tároló funkciót betöltő teste felőli részén selyemmaradványok is megfigyelhetők voltak, melyek nagy eséllyel a tarsoly bélésének maradványai. A tarsolylemezes előlapot a zárószíj segítségével erősíthették a bőr tarsolytáskához.

A tarsolylemez díszítése már első ránézésre is egyértelműen a kora középkori állatalakos medalionos selymek mintakincsét idézi. Felmerül, hogy egy konkrét, az ötvös rendelkezésére álló selyemszövet, esetleg egy díszes selyemmel borított fedlapú tarsoly lehetett a kiindulópont a minta megrajzolásához. A tarsolylemezt négy, a befoglaló formához kissé esetlenül hozzátörzített, indák keretezte medalionból, valamint az azokban helyet foglaló pávasárcány- (szenmurv)-alakokból álló kompozíció díszíti. Az állatalakok a horizontális tengely mentén egymással szembenéznek, a vertikális tengely mentén a hasukkal egymás felé fordulva helyezkednek el. Feltűnő, hogy a szenmurvos medalionok közti üres teret nem aranyozta az ötvös. Ez tovább fokozza az említett selymekkel való hasonlóságot, mivel azokon is elsősorban a medalionok és az azok által határolt terek különülnek el leginkább vizuálisan egymástól. Az állatalakok kidolgozása a lemez többi eleméhez hasonlóan kissé esetlen és sematikus. Érdekes a nyakuk felső élén végigfutó, belső kontúrvonallal határolt sraffozott sáv, melynek párhuzamát a karosi II/47. sír hajfonatkorong-párjának állatalakjairól ismerjük. A kidolgozottabbnak tűnő lábakon a karmokban végződő lábujjakat egyesével ábrázolta az ötvös, a csuklót kettős vonallal jelenítette meg, és még arra is gondja volt, hogy vonalkázással jelölje a lábszárak alján a szőrt. A tarsolylemez szegélyét határoló vonal mintegy zárt keretként következetesen végigfut a lemez külső peremével párhuzamosan, tehát maga a szegély rajzilag nem tekinthető az állatalak határolt kompozíció részének. A szegélybe ütött nagy méretű, félgömbfejű szegecsek – számos magyar tarsolylemezhez hasonlóan – egyszerre szolgáltak a lemezt a tarsolyra rögzítő szerkezeti, valamint esztétikai célokat.

Panovo 2. sír (Oroszország, Tambovi terület)

A középső Volga-vidék déli részén elhelyezkedő, 9–11. századi ösmordvin temetők két lelőhellyel képviseltetik magukat a kelet-európai tarsolylemez-leletek között. A Tambovi területen, Panovo lelőhelyen 1928-ban feltárt 2. sír tarsolylemeze szintén az állatalakos kelet-európai típusba sorolható. Különlegessége e leletnek, hogy a teljes eredeti bőrtarsoly is megmaradt, így záródása és függesztési szerkezete is jól vizsgálható. A töredékes és hiányos tarsolylemez rekonstrukcióját Erdélyi István 1969-es felvétele és jegyzetei alapján Fettich Nándor és Erdélyi István is elkészítette, azonban ezek korrekcióra szorulnak. A domborított mintákkal díszített tarsolylemeznek három különálló töredéke maradt fenn, ezeken egy-egy griff (oroszlántestű, szárnyas, füles madárfejű lények) és indás-levélcokros mintázat vehető ki. A levelek belső mintáinak kialakítása, az állatalakok szárnyának részletei némileg eltérnek a közismert rekonstrukciótól. Az eredeti ásatási megfigyelésekről nem maradt ránk információ, de ha a lemeztöredékeket ráhelyezzük bármilyen elrendezésben a tökéletes állapotban megmaradt bőrtarsolyra, akkor kiderül, hogy azon nincs elég hely a közölt

kompozícióknak, még jelentős zsugorodást figyelembe véve sem. Az azonban bizonyos, hogy a panovói tarsoly előlapját is egybefüggő, állatalakos-növényi ornamentikás lemez díszítette egykor. Kísérőleletei alapján ez a leletegyüttes a 10. század második felére – végére keltezhető.

Krjukovo Kuzsnoje 472. sír
(Oroszország, Tambovi terület)

A panovói 2. sír tarsolyleme-
zének töredékei

Az ősmordvin lelőhelyek másik tarsolylemeze az Oka-Don-síkságon, Krjukovo Kuzsnoje birituális temető 472. sírjában került elő még a 20. század első felében. Erdélyi István 1969-ben a Morsanszki Helytörténeti Múzeumban még le tudta rajzolni az ezüstalapú ötvözetből készült, eredetileg jó megtartású tarsolylemezt, mely napjainkra sajnos teljesen tönkrement. A tarsolylemezt eredetileg határozottan bekarcolt, ívelt mintákkal díszítették. A bekarcolással díszített sima ezüstartárgyak a Kárpát-medence honfoglalás kori hagyatékában is előfordulnak, kifejezetten tarsolylemezekben is, mint például a kenézliói I. temető 3. és 14. sírjának esetében.

Bajanovo 279. sír (Oroszország, Permi határterület)

A Krjukovo Kuzsnoje 472. sír
tarsolylemezének 1969-ben
készült rajza (Erdélyi 1969
nyomán)

A Káma felső folyásvidékén Andrej V. Danyics permi régész vezetésével történik a lomovatovói kultúra déli variánsába sorolható 9–11. századi bajanovói temető feltárása. A lelőhelyen eddig összesen 15 sírban találtak bronz- és ezüstveretekkel díszített tarsolyokra utaló maradványokat. Két 10. századi temetkezésben pedig ezüstartárgyból készült tarsolylemezek maradványai is előkerültek, melyek közül kiemelkedő a 279. sír tarsolylemeze.

Az ezüstalapú ötvözetből készült lemezt hosszas kalapálással, többszöri hevítéssel-hűtéssel készítették elő a további díszítésre, melynek során kétféle technikát alkalmazott a korabeli ötvösmester. A tarsolylemez szegélyén, illetve a lemez hossz tengelyében futó, nagyrészt díszítetlen sáv két oldalán gyöngysorra emlékeztető, plasztikus mintázatot poncoltak hátulról. Ezen poncolt sávok szegélyét, valamint a felületet ezeken kívül kitöltő, egymás felé forduló palmetták vonalait azonban egyfajta vésséssel, az úgynevezett trambolórozással alakították ki. Ez az eljárás a Kárpát-medencei díszített tarsolylemezeinken teljességgel ismeretlen, azokat igen ritkán csak karcolással, sokkal jellemzőbben poncolással (cizellálás), tehát anyagvesztéssel nem járó technikával díszítették. A palmetták a Kárpát-medencei leletanyag palmettáinak leegyszerűsített, stilizált változatának tűnnek, kidolgozásuk egyszerűsége és stílusa a magyar néprajzi szűcsmunkák rátéiteit idézi. A háttér aranyozással emelték ki. A bajanovói tarsoly tengelyében futó zárószíj-imitáció a ruszenyihai lemezhez hasonlóan az eperjeskei 2. sír tarsolylemezével mutat párhuzamot. A tarsoly tartalma is figyelemre méltó: az ezüst konzerváló hatásának köszönhetően egy fadugókkal lezárt, szaruból készült sőtartó és egy fából készült, kettős lófejes fésű maradt meg benne jó állapotban. A tarsolylemez alapanyagának ezüsttartalma igen magas, 96%-os. A vizsgálatok szerint a tárgy alapanyagát a prémkereskedelemből származó déli arab dirhemek alkották.

A bajanovói tarsolylemez
töredékei és egykori díszíté-
sének rajzos rekonstrukciója

Az Andrejevskaja scsel-i tarsolylemez töredéke
(M. Lezsák Gabriella felvétele)

Az Andrejevskaja scsel-i tarsolylemez töredéke
(M. Lezsák Gabriella felvétele)

Szórványként ismert kelet-európai tarsolylemez leletek

Andrejevskaja scsel (Oroszország, Krasznodari határterület)

Az Észak-Kaukázus keleti felében, Martan-Csu (Oroszország, Csecsen Köztársaság) kamrasíros temetőjéből származó bronzveretes bőrtarsolyt már az 1980-as évek óta ismeri a magyar kutatás. Lemezes tarsolydísz azonban csak az utóbbi években vált ismertté a tágabb régióból, az Észak-Kaukázus nyugati sarkából: egy szórványlelet révén Andrejevskaja scsel (Oroszország, Krasznodari határterület) kora középkori aknasíros temetőjének területéről. Az unikális, pereme mentén erősen töredékes ezüstlemezt kívül veretekkel és kőbetétekkel is ellátták. Az 1984-ben gázvezeték-fektetési munkálatok során talált lelőhely területéről származó leletet Andrej Bandurko helyi lakos 2015-ben adta át az Anapai Régészeti Múzeum gyűjteményének. Az ezüstlemezt a hozzá tartozó bűjtatóveretekkel 2016-ban dokumentálta az M. Lezsák Gabriella vezetésével szerveződött magyar kutatócsoport, amelynek célja az volt, hogy a 10. századi Kárpát-medence honfoglaló magyar emlékanyagához hasonló leleteket kutasson fel az Észak-Kaukázus régészeti gyűjteményeiben. A lelőhelyről beszolgáltatott tárgyak között egy aranyozott ezüstlemezes, palmettamintás hajfonatkorong, egy aranyozott bronzszerelékes, ezüstlemezes markolatgombos szablyatöredék és egy áttört függeszítőveret is volt, mely leletek szintén a 10. századi Kárpát-medence honfoglalás kori emlékanyagával mutatnak szoros kapcsolatokat. A temető területén végzett régészeti feltárások során olyan sírok is előkerültek, amelyeket a temetkezési szokások (aknasírok, nyugat-keleti tájolás) és a tárgyi leletanyag alapján (például nyakban viselt kék gyöngy, függeszítőveretek) a korai magyarokkal hoztak összefüggésbe.

A töredékes tarsolylemez díszítése unikális a kora középkori leletanyagban. A bőrtarsolyra függesztett lemezt eredetileg vastagabb ezüstlemezből készítették, szélét háromkaréjos aranyozott sárgaréz veretekkel és kerek, préselt, üvegberakásos, gyöngy sorutánczattal díszített aranyozott veretekkel látták el. Utóbbi verettípust a lemez belső felületén is elhelyezték. A lemez középső részén hosszénegyszög alakú nyílást alkalmaztak és középverettel díszítették. A sárgarézből öntött, négyszögletes, aranyozott bűjtatóveret formája egyedi, absztraháló zoomorf ábrázolást sejtet. A zárószerkezet technikai kivitelezését tekintve legjobb analógiája a Kárpát-medencében előkerült banai tarsolylemez, amelynek azonban a bűjtatóverete nem maradt fenn. A Kaukázus északi előterében előkerült veretes és lemezes tarsolyok eredete, kelet-európai, valamint Kárpát-medencei kapcsolódása jelenleg még nem tisztázott. A kérdések megválaszolásához további, de már folyamatban lévő vizsgálatok szükségesek.

Perm környéke (Oroszország, Permi határterület)

2008-ban fémkeresős orosz civilek egy fényképet adtak át a Permi Állami Pedagógiai Egyetem régészeinek, amelyen egy szemfedővé átalakított, eredetileg magyar jellegű tarsolylemez látható. Az aranyozott ezüstlemez első ránézésre nagyon ismerős kidolgozású, jellegzetes formájú, motívumai azonban mégis inkább a korabeli Káma-vidéki népek

ízlés- és hiedelemvilágát idézik. Az ún. félmaszkok tulajdonképpen kettévágott arclemezek, felső részük a szemeket és az orrot, az alsó a szájat és az állat takarta. A nyílások elhelyezése alapján fordítva, íves peremével felfelé helyezték az arcra a lemezdarabokat.

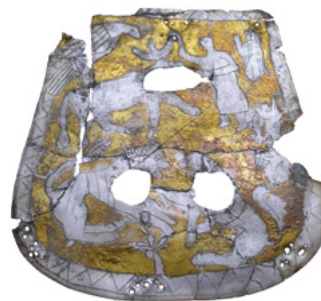
A halotti maszk sírba helyezése jellemző vonása az ősi ugor halottas szokásoknak. A Káma-folyó vidékén e népek a 6–9. században az egész arcot elfedő halotti maszkokat, valamint szem- és szájlemezeket is használtak. Később jelentek meg a fent említett, két félből álló arcmaszkok, majd a 10. századtól az egyre kidolgozottabb, egész arcot takaró maszkok váltak általánossá. A szokás párhuzama megjelent a 10. századi honfoglaló magyar temetőkben is: hol különböző vereteket, hol kivágott nemesfém lemezeket helyeztek egy-egy esetben a halott szemére-szájára (vagy varrtak a szemfedőre). A rakamaz-strázsadombi temetőben kifejezetten erre a célra készített, a szemeknek és a szájnak nyílást hagyó aranylemezeket találtak az egyik sírban. A permi lemez tehát – a sajnálatosan hiányos előkerülési információk ellenére – több ponton is kötődik a hazai honfoglalás kori leletanyaghoz és temetkezési szokásokhoz.

A Mardzsani Alapítvány tarsolylemezei

Még bizonytalanabb eredetű szórványnak tekinthető az a három keleti tarsolylemez, melyek a kazanyi alapítású, de moszkvai központú Mardzsani Alapítvány birtokában vannak. A leleteket a magángyűjtemény az Ermitázzsal közös kiállításon mutatta be 2016 nyarán Kazanyban. Előkerülési helyükről semmilyen megbízható adatunk nincs. Mindhárom tárgy ezüstből készült, vas hátlappal. Egymáshoz nagyon hasonló kialakításuk és méretük a hazai tarsolylemezekre emlékeztet, bár e lemezeken nem a hátteret, hanem a különböző figurákat, díszítéseket emelték ki, igen vékony, bizonytalan szélű aranyozással.

Az egyik lemezt (Itsz. ИМ/М-191) a hossz tengely mentén, a zárószíj helyén elnagyolt, fenyőágasan rovátkolt felületű sáv osztja ketté, és félgömbös szegeccsokkal ellátott keskeny sáv keretezi. A lemez bal oldalán egy kopjás lovas elnagyolt ábrázolása látható, alatta két pettyes bundájú, nyakörves nagymacskaféle ragadozó tekereg. A lemez másik felén feltartott kezében sraffozott szélű, hármast levélcsokrot „tartó” antropomorf figura van, lépő lábai alatt pedig nehezen azonosítható, ló- vagy farkasszerű állatalak látható. A díszítés elnagyolt vonalait részben talán késsel vagy vésővel karcolták be, de inkább egyenes élű eszközzel beütögetve alakították ki. Az állatalakok testét kerek ponceszközzel mintázták. A lemez közepén a szíjbújtató számára téglalap alakú nyílást vágtak, melynek sarkainál egy-egy szögfej látszik.

A második lemezen (Itsz. ИМ/М-70) csak a lemez kopottsága, valamint a közepén szintén megtalálható, négyzetes bujtatónyílás utal az egykor a hossz tengely mentén futó zárószíjra. Ennek két oldalán van csak egy-egy szögfej, de köríves sarkú vonalazással keretezték. A lemez szegeccses keretezését és a hossz tengely mentén kettéosztott kompozíciót itt is megfigyelhetjük. A középvonalban tükrözött díszítés részeként alul egy-egy hátrafordított fejű oroszlán látható, felettük durva kidolgozású, palmettákká szétbomló indás ornamentika. E lemezen is vésés és egyenes élű poncoló nyomát lehet felfedezni, a kör alakú beütések hiányoznak – az oroszlánok testén párhuzamos sraffozással érzékeltették a bundát.

A Perm környékéről származó, félbevágott halotti maszkká alakított tarsolylemez

A Mardzsani-gyűjtemény három, Dél-Oroszországból származó, ismeretlen leelőhe-lyű tarsolylemeze

A kijevi peremveretes tarsoly szerkezeti rekonstrukciója

A harmadik tarsolylemezen (ltsz. ИМ/М-129) ismét a zárószíj futásához igazított díszítéssel találkozunk. A közepén futó szíj látványosan kikoptatta a lemez hossz tengelyét. Középen itt is megfigyelhető a szíjbújtató nyílása, de e lemeznél megmaradt maga a négy levéllel díszített, aranyozott bujtatópánt is. A lemez felső szegélye kopottabbnak tűnik, így az itt is megjelenő, szegecses keretsáv vonala felül nem látható. A felület tengelyesen tükrözött, vékonyan aranyozott díszítése két-két, sraffos vonalakkal tagolt körforma, középen külön kis körrel, melyek közt egy-egy négyszirmú virágmotívum helyezkedik el.

A Mardzsani-gyűjtemény leleteinek eredete erősen kérdéses, ezért bármilyen elemzésben csak erős fenntartásokkal kezelhetjük. A leletek az alapítvány leltárkönyve szerint „Oroszország déli” részéről származnak, meg kell ugyanakkor jegyeznünk, hogy ilyen bejegyzést számos, egyértelműen Volga-Káma vidéki leletnél is találunk ott. A tarsolylemezeket elsőként közlő K. A. Rugyenko a kazár-magyar művészeti kapcsolatok mentén értelmezte azok eredetét és kontextusát. Fodor István érvelését is megfontolandónak tartjuk, mely szerint a Don alsó folyása menti kazároknál a kelet-európaihoz hasonló tarsolyfejlődés nem mutatható ki. Veretes tarsolyokat a Kazár Kaganátuson belül a szaltovói időszakban csak az észak-kaukázusi alánoknál ismerünk, de ott is előzmények nélkül, talán épp magyar hatásra feltűnve a 9–10. században. Összefoglalva az látszik, hogy e tarsolylemezek lehetséges eredetüket tekintve inkább a Volga-Káma vidéki analógiáik tekinthetőek meggyőzőbb támpontnak, ahol egyébként a kazár-magyar kapcsolatok színtere ma már bizonyított. A kora középkori kelet-európai ötvösművészetben hasonló ezüstartárgyakat és művészetet a volgai bolgárokhoz köthető fémművességből ismerünk. Az ún. keleti ezüstök (azaz a prémkereskedelemmel odakerült posztszászánida stílusú tárgyak) másolása, utánezatai kapcsán rendelkeztek a tarsolylemezekhez is megfelelő ötvösművészettel. További szempont, hogy szintén a volgai bolgárok kereskedői jutottak el a Kárpát-medencébe a 10. században, ahol a honfoglalás kori tarsolylemezeket megismerhették.

Szegélyveretekkel díszített honfoglalás kori és kelet-európai tarsolyok

A lemezekkel díszített tarsolyok mellett a veretes tarsolyok is jellegzetes elemei a honfoglalás kori anyagi műveltségnek. Döntő többségük a középső záróveretes típusba tartozik, melynél főként a zárószíjat díszítették veretekkel, és széles körben elterjedt változat volt a kora középkori Kelet-Európában. Egyedi típust jelent a tarsoly peremén apró veretekkel díszített szegélyveretes változat, melyet mindeddig a Kárpát-medencében csak a karosi II/41. és a tiszaezslár-bashalmi II/13. sírból ismertünk. A típus párhuzamait – a tarsolylemezekhez hasonlóan – főként az ősmordvin temetőkből találjuk a középső Volga-vidéken. A krjukovo-kuznojei temető 256. sírjában jó megtartású, szegélyveretes bőrtarsoly is előkerült. Négyszögletű záróveretét átlósan elhelyezett kis veretek kötik össze a tarsoly sarkaival, melyet ugyanilyen veretek kereteznek, s a zárószíjon is ezek sorakoznak. A peremveretek sűrű elhelyezkedése a legközelebbi párhuzama a hasonló karosi és tiszaezslári leletnek.

Ismerünk ugyanakkor hasonló típust a Kaukázus északi előterének 10–11. századi kamrasíros alán temetőiből is. A Kaukázus északkeleti előterében elhelyezkedő

Martan-Csu temető 10. kamrasírnjának veretes bőrtarsolyát 1983-ban publikálta V. B. Vinogradov, aki magyar mester műhelyében készült példánynak tartotta. A honfoglaló magyar jellegű leleteket is tartalmazó, 10–11. századra datálható kamrasíros temetőt 1975-ben tárták fel. A leletanyag összetétele és analógiái alapján felmerült, hogy a lelőhely néhány temetkezése az alánok között élt kisebb magyar közösséghez (szavárd magyarok?) köthető. A Martan-Csu-i temető, valamint a régió több kamrasíros temetőjének egyes sírjai ugyanis jelentős eltérést mutatnak a helyi alán emlékanyag jól körülhatárolható csoportjától, és a Kárpát-medence honfoglalás kori emlékanyagával állíthatók párhuzamba. Az 1990-es évek végén, az orosz–csecsen háború során a múzeum épületét ért bombatámadás következtében Martan-Csu leletanyagának többsége megsemmisült, csak a 10. kamrasír veretes bőrtarsolya és néhány féMLELET maradt fenn. A bronzveretes tarsoly egy ún. magyar típusú szablyával és aranyozott ezüstveretes övgarnitúrával együtt került elő. A tarsoly középső zárószervezettel ellátott, és nemcsak a széleit, hanem a zárószíját, a közepét és a fedél négy sarkát is veretekkel díszítették. Háttoldalán ellentett lemezeket és ellapított szegecsket alkalmaztak, csakúgy, mint az Andrejevskaja scsel-i lemezes példányon. Szegélyveretes tarsolyt ma már a kijevi Rusz területéről is ismerünk, ahol 2002-ben Kijev város területén in situ állapotban sikerült megfigyelni egy ilyen leletet. A tárgy rekonstrukcióját és a veretek elhelyezkedését később Fodor István pontosította a magyar tarsolyok alapján, mely elképzelését később az ásatási dokumentációban fellelt fotók is megerősítették. A Ruszban előforduló veretes tarsolyokhoz képest feltűnő, hogy itt nincs középső bújtatóveret, ennek ellenére a tarsoly záródását mégis többen a zárószíj átfűzésével feltételezték. Az ősmordvin temetők közé sorolt Panovo 2. sír teljes egészében megmaradt bőrtarsolya alapján azonban feltehető, hogy a kijevi lelet esetében is egy, a zárószíj háttáplapjához erősített kiegészítő szíjat fűztek át a csaton, mely az in situ dokumentáció alapján biztosan a lelet alsó része mentén helyezkedett el.

Értékelés

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a honfoglalás kori tarsolylemezek keleti analógiái közül a legtöbb a Volga–Káma vidéken került elő. A legfrissebb kutatási eredmények alapján időrendjüket tekintve többségük a Kárpát-medencei anyaggal egykorú, tehát nem értelmezhetőek a hazai anyag korai előzményeként, ráadásul helyi készítmények. Az említett terület a kora középkor során a Volgai Bolgár államhoz vagy annak befolyási övezetéhez tartozott. A hazai honfoglalás kori régészeti anyagban bőven megtalálhatók azok a volgai bolgár pénzveretek, dirhemutánzatok, melyek nagy valószínűséggel kereskedelem útján kerültek ide a távoli Volga-vidékről. A Kárpát-medencéből feltehetően teljes öveket, tarsolyokat és egyéb díszes tárgyakat hozhattak és vihettek magukkal a kereskedők, melyeket aztán fejlett fémművességüknek köszönhetően a helyi mesterek is utánozhattak. A kronológia, a földrajzi elterjedés és a közvetítő csatorna, valamint a motiváció talán egy ilyen magyarázat esetén tűnik jelenleg a legteljesebbnek. Feltehetően ezzel párhuzamosan léteztek kaukázusi kapcsolatai is a honfoglalóknak a 10. században, amelyet egyre több analógiás tárgytypus, de még inkább speciális selyemleletek támasztanak alá.

A Martan-csu 10. számú kaktombában feltárt peremveretes tarsoly (M. Lezsák Gabriella felvétele)

A martan-csui tarsoly háttáplapja (M. Lezsák Gabriella felvétele)